

UDK 342.25(497.1) : 323.1(497.13)»1918—1921«
Pregledni članak
Priljeno: 24. II. 1992.

Pribičevićev unitarizam kao podloga političkog organiziranja srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1918.—1921.

VOJO RAJČEVIĆ

Umirovljenik, Čakovec, Republika Hrvatska

Ovaj je rad uvodni dio šire monografije »Političko organiziranje srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1918.—1929.« istog autora, i u njemu se razmatraju motivi i artikulacija jugoslavenskog unitarizma kao idejne orijentacije koja je u većem dijelu srpskog stanovništva u Hrvatskoj bila dominantna u čitavom međuratnom razdoblju.

Pribičevićev unitarizam kao podloga političkog organiziranja srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1918.—1921.

Idejna osnova koju su Srbi u Hrvatskoj isticali u raspravama o jugoslavizmu dva desetljeća do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i na kojoj su se u većini politički organizirali i u prvim poslijeratnim godinama bio je Pribičevićev mladenački »credo« iz 1897. godine — tzv. jugoslavenski unitarizam. Ne ulazeći detaljnije u genezu toga termina — koji će u povijesti naših političkih ideja ostati zabilježen kao neutemeljena umjetna nadnacionalna konstrukcija i u različitim političkim grupacijama poprimati različita značenja — nužno je u uvodnom dijelu ovoga rada objasniti što je on značio za samog Svetozara Pribičevića (1875.—1936.) kada ga je s grupom svojih hrvatskih političkih istomišljenika proglasio hrvatsko-srpskom nacionalnom ideologijom. To objašnjenje zahtijeva bar kratak osvrt na nastup Ujedinjene omladine koja se na hrvatskoj političkoj pozornici javlja potkraj XIX. stoljeća, odnosno na pojavu almanaha *Narodna misao* 1897. godine.

Nakon studentskih demonstracija 16. listopada 1895., kada je u Zagrebu spaljena mađarska zastava, među mladima se javljaju dvije grupe protagonista novih političkih i idejnih strujanja: jedna (hrvatska) oko Stjepana Radića (1871.—1928.) u Pragu gdje je nakon relegiranja nastavila studije, i druga (hrvatska i srpska) oko Ivana Lorkovića (1876.—1926.) i S. Pri-

bićevića koja je ostala na Zagrebačkom sveučilištu. Obje su međusobno povezane i obje imaju dva motiva za svoj idejni i politički nastup.

Prvi je motiv zapravo posljedica Khuenove vladavine koja se manifestirala u najjačem zaoštavanju hrvatsko-srpskih odnosa i u totalnom političkom mrtvilu hrvatske i srpske opozicije zavadene i razjedinjene do stupnja koji je, zbog neprestanih sukoba stranačkih vođa i njihovih glasila, isključivao mogućnost bilo kakva konstruktivnog političkog djelovanja. Drugi je motiv tuđinska opasnost iz dvaju pravaca — njemačkog i mađarskog.

Praška grupa, koja je došla pod neposredan utjecaj Masaryka, osnivača češkog političkog realizma, postupno se upoznavala s borbom Čeha protiv njemačke dominacije i u Češkoj i u Austro-Ugarskoj. Tako je prijašnje antiaustrijsko raspoloženje te grupe mladih prošireno i sviješću o novoj opasnosti od privredno i vojno osnažene ujedinjene Njemačke s njezinom novom koncepcijom »Drang nach Osten« — privrednim prodorom, ali i izravnom vojnom pomoći Turskoj koja je stoljećima prijetila slavenskim narodima, pa i Hrvatskoj. Taj prodor, koji prati i primjerena vanjska i unutrašnja politika Habsburške Monarhije, uz istodobnu opću krizu te državne zajednice, izaziva u praškoj grupi zabrinutost za budućnost Hrvatske.

Tu grupu sada privlači francuska i ruska kultura, ona u Češkoj nalazi nove uzore u političkoj praksi i socijalnoj organizaciji, ali istodobno nastoji svoje dojmove prenijeti i na hrvatsku političku stvarnost, te svoju novu idejnu orijentaciju pretočiti u reviziju političke prakse koja dominira u njezinoj hrvatskoj domovini. U tom cilju, kao prvi korak, pokreće u Pragu 1897. svoj organ *Hrvatska misao*, u kojemu će odmah upozoriti kako je ugrožen nacionalni opstanak i Hrvata i Srba u Hrvatskoj, oštro napadajući razjedinjenu opoziciju zbog nedostatka sluha za potrebe zemlje.¹ Usprkos relativnoj malobrojnosti praške grupe mladih, njihov je list ipak nudio ono što je u tom času zemlji bilo najpotrebnije — novu orijentaciju koja bi se postigla jedinstvenom akcijom njezinih otpornih snaga.²

No za ovaj rad ipak je važnija zagrebačka grupa mladih, zapravo ista struja kojoj je pripadala i praška grupa dok je studirala na Zagrebačkom sveučilištu. Malobrojna, ali dobro organizirana, ona se već 1896. manifestacijski pojavljuje u javnosti prilikom proslave 70. godišnjice Svetozara Miletića (1826.—1901.), predstavnika Srba u Ugarskom saboru, pokretača *Zastave* i osnivača Srpske narodne slobodoumne stranke. Uvjerene da suradnja Srba i Hrvata nije nemoguća bez obzira na povremene sukobe, nakon te proslave dvije se grupe nove političke generacije, hrvatska i srpska, udružuju u Ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu kao jezgru buduće Napredne omladine. Iduće, 1897. godine ta grupa izdaje almanah *Narodna misao*. Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu. Narodu svome hrvatskog i srpskog imena prikazuje njegova

¹ Što hoćemo, *Hrvatska misao*, Prag 1897., 1.

² Detaljnije v. *Rene Lovrenčić*, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972., 39—47.

omladina — naznačujući tako samim naslovom almanaha svoju buduću političku koncepciju. Kao izdavači označena su u ime Ujedinjene omladine tri Hrvata i tri Srba: Ivan Lorković, Lav Mazzura, Dušan Mangjer, Jovan Banjanin, Milan Kostić (1876.—1940.) i S. Pribičević. Simptomatično je da su Lorković i Mazzura istodobno bili i suradnici praške *Hrvatske misli*, što samo potvrđuje idejnu povezanost tih dviju grupa studenata. Do istog ćemo zaključka doći i usporedbom uvodnog članka u *Narodnoj misli* koji je napisao Mangjer i članka u praškoj *Hrvatskoj misli* koji je napisao S. Radić.³ Naime, obojica tvrde da sukobi Hrvata i Srba samo koriste stranoj penetraciji, što će dovesti do ekonomske pa i opće nacionalne propasti *oba dijela naroda* (naglasio V. R.). Bitna je razlika između tih dviju grupa u tome što praška naglašava *slogu* Hrvata i Srba, dok zagrebačka Ujedinjena omladina zastupa tezu da su Hrvati i Srbi dva plemena jednog naroda.

Budući da Pribičević istupa kao glavni kreator te unitarističke ideologije, potrebno je da se na njegovu članku »Misao vodilja Srba i Hrvata« više zadržimo.

Svi suradnici almanaha, osim planovima za budućnost, bave se i povijesnim razvojem hrvatsko-srpskih odnosa. Lorković npr. piše o Račkom (nerazmjerno opširno prema ostalim priložima), a Banjanin o Daničiću, na kojega se poziva i Mangjer. No u Pribičevića nema dugih šetnji kroz povijest (kao u Lorkovića). On samo teoretski razglaba o pojavi ideja, kada i kako se javljaju, mijenjaju, odnosno ustupaju mjesto novima. I zaključuje da se samo jedna ideja može nazvati *idejom vodiljom*, i to ona koja je uhvatila korijen u narodnoj duši i prešla u osjećanje društvene zajednice. Fundamentalna ideja koja pokreće čovječanstvo jest nacionalna, jer ona naglašava pravo naroda na slobodan život i razvitak — samo joj je potrebna svijest o sponama koje vežu članove jednog naroda. Iz te teze Pribičević izvodi glavnu misao svoga članka: »Naše je najdublje uvjerenje da su Srbi i Hrvati dijelovi jednog naroda, a iz toga uvjerenja izlazi naše osnovno načelo narodnog jedinstva između Hrvata i Srba.«⁴

Raščlanjujući konstitutivne elemente koji jedan narod čine narodom, dotiče se najprije pitanja imena — Srbin i Hrvat. Priznaje da potječu iz daleke povijesti, iz vremena seobe, da žive u narodnoj svijesti, ali ipak smatra da su to sinonimi — »jedan isti pojam«, dva narodna imena jednog istog naroda. O filološkim pretpostavkama jedinstva Pribičević ne želi raspravljati jer oba naroda govore istim jezikom, kao što isključuje i vjerske razlike, jer jednoj vjeri pripada više naroda, kao što i jedan narod može biti podijeljen na više vjeroispovijesti.

Poput njegovih kolega iz praške grupe, i Pribičević odbacuje hrvatsko državno pravo kao beživotno, pa osuđuje kao besperspektivnu svaku politiku koja se na nj poziva. On ističe *narodno načelo* kao tekovinu novog vremena; ta tekovina — kaže Pribičević — evidentna je u Italiji i Njemačkoj, i njihovo nacionalno osvješćenje i ujedinjenje može biti poukom

³ Stjepan Radić, Hrvatski ideali, *Hrvatska misao*, Prag 1897., 1.

⁴ S. Pribičević, Misao vodilja Srba i Hrvata, *Narodna misao*, Zagreb 1897., 54.

i za Hrvate i Srbe. Napokon, »za nas nije pojam naroda pojam istoriski, politički, nego pojam kulturno-socijalni [. . .]. Naše je mišljenje da se pitanje srpsko-hrvatsko ne može riješiti nekom naredbom [. . .]. Srbi i Hrvati nemaju posebnih sfera, nego su njihove narodne potrebe jedne te iste [...]«.⁵ Više priloga u *Narodnoj misli* koji sadrže i povijesne osvrtne (Banjanin, Mangjer) suvremena historiografija neće prihvatiti, kao što će odbaciti i Pribičevićovo negiranje povijesnih čimbenika u konstituiranju naroda. Pribičević je možda i bio svjestan činjenice da su i hrvatska i srpska nacija već konstituirane s različitom nacionalnom svijesću i kulturnom baštinom, ali on to ili nije priznavao ili je možda ipak vjerovao u iluziju da se nacija može stvoriti i umjetnim putem. Ideologiju unitarizma izveo je iz tadašnjega političkog, ekonomskog i državnopravnog položaja Hrvatske i položaja Srba u Hrvatskoj, uočivši tendenciju pretvaranja »zemalja krune svetog Stjepana« u jedinstvenu mađarsku državu. Hrvatsku Pribičević smatra domovinom i Hrvata i Srba. On oštro osuđuje Khuenove Srbe što se za »srpsku stvar bore u taboru koji je okićen zastavom mađarske državne ideje«. I kaže: »Srbi i Hrvati moraju se u Trojedinici združiti u jednu narodnu stranku, koja će podržavajući kulturne veze s ostalijem dijelovima našega naroda zahtijevati samostalnost Trojedinice na osnovu načela narodne suverenosti.«

I to je za Pribičevića, reklo bi se, neposredan cilj — jedini mogući državnopravni okvir bar 1897. godine. No simptomatično je da se već na startu Ujedinjene omladine, kada se unitarizam odnosno jedinstvo Hrvata i Srba (Slovenci se još ne spominju) proglašava njihovom nacionalnom ideologijom, u interpretaciji toga termina pokazuju očigledne državnopravne nijanse. Govoreći o rješavanju istočnog pitanja, Lorković u jakoj Hrvatskoj, koja bi bila i brana Srbiji, vidi interes cijelog Balkana, jer su, prema njegovu mišljenju, vrata Istoka samo u Hrvatskoj. Pribičević, naprotiv, inzistira isključivo na jačanju Srbije kao oslonca svih južnih Slavena, pa čak sanja i o pripojenju Bosne i Hercegovine Srbiji, iako to eksplicitno ne kaže. To je vjerojatno još utjecaj Srpske samostalne stranke koja je Hrvatima odicala pravo na Bosnu i Hercegovinu, smatrajući takve pretenzije utiranjem puta njemačkom »Drang nach Osten«. A to znači da je ta ideologija — u koju je Pribičević fanatično vjerovao — uz »minimum« imala i svoj »maksimum« kojega možda nije bio svjestan u svojim studentskim danima. Ipak ostaje činjenica da mu je ta ideologija u njegovim praktičnim političkim potezima dvadeset godina kasnije poslužila kao surogat za Pašićevu ideju stvaranja Velike Srbije.⁶

⁵ Isto, 55.

⁶ Detaljno o Ujedinjenoj omladini v.: *Rene Lovrenčić*, Geneza politike »novog kursa« u Hrvatskoj, Zagreb 1972., 85—90.; *Hrvoje Matković*, Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972., 53—63.; *Branika Pribić*, Nastup Ujedinjene omladine, Zbornik CDISB, god. 22, br. 1, Slavonski Brod 1985., 25—62.; *Mirjana Gross*, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907, Zbornik »Istorija XX veka«, V, Beograd 1962.; *Ista*, Studentski pokret 1875—1914, Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1969.; *Mato Artuković*, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884—1902), Zagreb 1991.

*Ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca na koncepcijama
Ujedinjene omladine*

Premda razdoblje do 1918. godine ne ulazi u okvir ovog rada, radi razumijevanja Pribičevićevih postupaka 1918. nužno je spomenuti nekoliko važnijih momenata i iz tog razdoblja.

Na konferenciji u Maksimiru 1898. godine omladinci su se sporazumjeli da prema svojim afinitetima pristupe hrvatskim i srpskim političkim strankama i u njima djeluju na programu Ujedinjene odnosno Napredne omladine. Lorković je osnovao Hrvatsku naprednu stranku, Radić Hrvatsku pučku seljačku stranku, a Pribičević je 1903., nakon završenih studija, ušao u Srpsku samostalnu stranku. Postavši generalni sekretar te stranke on je reformirao njezin program u duhu programa Ujedinjene omladine: narodno jedinstvo Hrvata i Srba i demokratske reforme.⁷ No, iako je i sam kao omladinac bio jedan od začetnika politike novog kursa, a od 1903. i jedan od tvoraca strateške koncepcije te politike, tj. aktivnog iskorištavanja krize dualizma kako bi se postupno došlo do samostalne jugoslavenske države, on se nije mogao pohvaliti da u tom svome djelovanju uživa nepodijeljenu potporu Srba u Hrvatskoj. Ideja unitarizma, prema Pribičeviću priznanju, imala je više privrženika među Hrvatima nego među Srbima.⁸ Srbi su s jedne strane ljubomorno čuvali svoju nacionalnu individualnost, a s druge često nepromišljenim postupcima, kao npr. famoznim pozivom na »borbu do istrage« (*Srbobran* 1902.), izazivali gnjev Hrvata. Osim toga, o Srbima u Hrvatskoj nije se moglo govoriti kao o politički homogenoj skupini. Devedesetih godina u seljačkim nemirima polarizacija je bila naročito uočljiva između protumađarski raspoloženih srpskih seljaka — koji istupaju pod parolom »Živjela Hrvatska, van s Mađarima« — i režimski odnosno mađaronski orijentiranog dijela srpske činovničke inteligencije. Situacija se nije bitno promijenila ni nakon Pribičevićeva dolaska za sekretara Srpske samostalne stranke. Ilustrativno je pismo Frana Supila iz travnja 1905. Čingriji: »Da niesam na vrijeme skočio u Beograd i trčeo od Pašića do Živkovića i Ljube Stojanovića, naše srpske stranke u Banovini još bi se klale i nazivale jedna drugu svijem onijem epitetima, kako su se častile ovoga proljeća.«⁹

Ni stvaranjem Hrvatsko-srpske koalicije (1905.) unitaristička ideologija još ne dobiva širu socijalnu osnovicu, jer neprestano inzistiranje njezine većine na ravnopravnosti i Hrvata i Srba stvara dojam o relativnosti te ideologije. Kao i Napredna omladina, i veći dio Koalicije ističe *slogu* Hrvata i Srba. Ona smatra nosiocem državnosti Hrvatske i Hrvate i Srbe, ali pritom nije na čistu je li riječ o dvjema nacijama ili o jednoj s dva imena.¹⁰ Naime, u adresnoj debati 1907. Pribičević u svojim saborskim govorima često ističe da je u Hrvatskoj obilježje zemlje i države hrvatsko, te naglašava političku individualnost, tj. državnost Hrvatske, i kategorički

⁷ S. Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Beograd 1952., 14—16.

⁸ Isto, 21.

⁹ M. Gross, Vladavina . . . , 17—18.

¹⁰ Isto, 147.

odbija zahtjeve srpskih radikala za teritorijalnom posebnosti Srba u Hrvatskoj.¹¹ On je sada za sjedinjenje Dalmacije, Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, ali uz prethodne garancije za Srbe. Rješenje je srpskog pitanja u Hrvatskoj — prema Pribičevićevu mišljenju — samo u suradnji s Hrvatima pod uvjetom da se otkloni opasnost od majorizacije s hrvatske strane.¹² Sve dok ta opasnost postoji, on će zagovarati potrebu posebnih srpskih organizacija u Hrvatskoj, i političkih i ekonomskih (Srpska banka, Privrednik, zemljoradničke zadruge i sl.). No dok odbija da se Kraljevina Hrvatska dijeli na posebne interesne sfere i naglašava da srpski narod u Hrvatskoj ne nastupa s posebnim državotvornim aspiracijama, on istodobno ne prihvaća izjednačivanje pojma »politički narod« s nacijom — u skladu sa svojim tezama iz 1897. da je pojam naroda kulturno-socijalni, »jer je zemlja i država jedno, a nacija drugo«.¹³ Tek mnogo kasnije, u opoziciji kao izgnanik, on će priznati da su Hrvati i »prema osnovnom zakonu iz 1868. godine bili jedini politički narod u Hrvatskoj«, ali da su »budno pazili na to da u zemaljskoj upravi bude poštovan princip ravnopravnosti, i pored toga što su oni držali vlast (i) brojno predstavljali tri četvrtine stanovništva [. . .]. Tako je uveden običaj da šef unutrašnjih poslova (koga su zvali podban) bude uvek Srbin. Srbi su isto tako imali i predsjedništvo Hrvatskog sabora i, uopšte, oni su bili na čelu najviših sudova (Banskog stola i Stola sedmorice), isto tako zauzimali su mesta zemaljskih činovnika, srazmerno njihovom broju.«¹⁴

Koalicija je, nedvojbeno, bila najjači politički čimbenik u Hrvatskoj i nakon Supilova povlačenja i dolaska Svetozara Pribičevića na njezino čelo (1910.). Vještini političkim manevrima, pa i oportunizmom prema službenoj ugarskoj politici, Pribičević je toj političkoj formaciji uspio sačuvati parlamentarne pozicije sve do kraja prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske.

Koliko je pak na Pribičevićev oportunizam i uopće na politiku Koalicije imala utjecaja Srbija, kojoj je takva politika odgovarala naročito nakon iscrpljujućih balkanskih ratova, još nije dovoljno istraženo. No, i Supilo je želio znati što srpska vlada misli o njegovoj politici, pa je i sam putovao u Beograd; veze sa srpskom vladom inače su išle preko Potočnjaka;¹⁵ a i Pribičević je (a da se i ne spominje politička aktivnost njegove braće, odnosno »dinastije«) bio u tijesnim vezama sa Srbijom. On je, npr., u Zemunu 1907. otvoreno izjavio da je za Srbe u Austro-Ugarskoj Monarhiji mjerodavna politika Beograda.¹⁶ Cijenio je kralja Petra I. Karadorđevića i demokratsku Srbiju, iako je bila parlamentarna monarhija, ali nigdje i nikada nije upotrijebio riječ Velika Srbija. Štoviše, već 1907., kad je ma-

¹¹ Isto, 148.

¹² Šidak, Šepić, Gross, Karaman, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968., 272.

¹³ M. Gross, Vladavina . . ., 148.

¹⁴ S. Pribičević, n. dj., 22.

¹⁵ M. Gross, Vladavina . . ., 66.

¹⁶ Sava Kosanović, Misao vodilja Svetozara Pribičevića, predgovor Pribičeвиćevoj knjizi »Diktatura kralja Aleksandra«, Beograd 1952., XV.

đarski poslanik Thaly povjerljivo rekao Pribičeviću i Popoviću neka ostave Hrvate, pa će im Mađari pomoći da ostvare Veliku Srbiju — obojica su odgovorili da se osjećaju dobro s Hrvatima, da im ne treba Velika Srbija i da će se za svoju domovinu Hrvatsku boriti svim silama zajedno s Hrvatima.¹⁷ Premda nije isključena mogućnost da je Thaly svojom izjavom pokušao Srbe izolirati od Hrvata, a zatim ih prikazati kao veleizdajnike, činjenica je da Pribičevićev odgovor nije bio verbalni radikalizam sračunat na tadašnje političke odnose u Austro-Ugarskoj, već i zbog toga što je bio opsjednut željom da svoju unitarističku ideologiju okruni i državnopravno unitarističkom Jugoslavijom.

Kao ilustracija Pribičevićeve intransigentnosti kad god je bila u pitanju Velika Srbija, može se uzeti i kraći odlomak iz njegove knjige »Diktatura kralja Aleksandra«: »Na dan 14. jula 1921. bio sam kod njega (regenta Aleksandra, V. R.) da ga obavestim o poslovima svoga ministarstva. Baš sam se bio vratio iz Pariza. Dok sam podnosio izvještaje, uđe njegova sestra, kneginja Jelena, kojoj me on predstavi na ovaj način: 'Pretstavljam ti onoga koji mi je doneo tri krune!' Kneginja Jelena me najednom upita: 'Gospodine Pribičeviću, recite mi, molim vas, zašto ste vi protivnik Velike Srbije?'

Bio sam iznenađen ovim pitanjem, ali sam odmah odgovorio: 'Visočanstvo, trebalo bi da ste i vi protivnica Velike Srbije . . . jer ako želimo zajedničku državu sa Hrvatima i Slovencima, ne možemo praviti Veliku Srbiju. A ako našu državu ograničimo samo na Srbe, biće to mala a ne velika Srbija'.«¹⁸

Malo je saborskih sjednica na kojima se Pribičević nije bavio pitanjima odnosa između Hrvata i Srba. Na sjednici od 13. siječnja 1914. on ponovo parafrazira svoj članak iz *Narodne misli* iz 1897. i poučava o unitarizmu i demokraciji: »Moje je stanovište« — rekao je — »to, da Srbi u kraljevini Hrvatskoj ne smiju da vode nikakve kramarske politike, moje je stanovište to, kada se Srbi bore za kraljevinu Hrvatsku, kada doživljuju progone, da onda pak ne smiju doći pred Hrvate sa računom, pa kazati: Platite. (Prekidanje. — Pljesak. — Jedan glas: Ta vi niti ne priznajete Srbe. — Predsjednik zvoni.) Moje je stanovište, visoki sabore to, da svaki uspjeh Hrvata mora u srpskim očima biti i uspjeh srpski, da se svakom hrvatskom uspjehu imadu i Srbi radovati, a ne samo to, nego oni moraju u tom gledati jamstvo za svoje vlastito ojačanje. S toga gledišta uvijek je polazila stranka, kojoj ja pripadam. I samo s takvim shvaćanjem riješit će se pravilno naše narodno pitanje u smislu ravnopravnosti.« Dodao je: »Dalje mi želimo, da se u Hrvatskoj zacari jedanput slobodoumni sistem vladavine, da jedanput dobijemo ono, što je ban izvolio naglasiti, naime nestranačku administraciju, da oblasti postupaju sa svim građanima bez razlike narodnosti, bez razlike vjerske, bez razlike stranačke, da pristaše jedne stranke nemaju pred oblastima više prava, nego što ga imadu pristaše druge stranke.«¹⁹

¹⁷ M. Gross, *Vladavina . . .*, 204.

¹⁸ S. Pribičević, *Diktatura . . .*, 171.

¹⁹ B. Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., 41—42.

Na jednoj od posljednjih saborskih sjednica kojima je Pribičević prisustvovao — prije svoga odlaska u Mađarsku²⁰ (je li otišao u Mađarsku kao dobrovoljac u austro-ugarskoj vojsci, kako pretpostavlja dr. Bogdan Krizman, ili kao uhićenik u vojničkom zatvoru, kako tvrdi njegov brat Adam,²¹ to za ovaj rad nije bitno) — 8. srpnja 1914., Pribičević se branio od učestalih prigovora da je svojom unitarističkom ideologijom postao »inicijator politike, koja ne vodi računa o pravima kraljevine Hrvatske i koja hoće da izbriše njen hrvatski karakter. Ja mogu da kažem« — rekao je Pribičević — »da sam oduvijek zastupao to stanovište, da u Hrvatskoj treba da vladaju Hrvati i da Hrvatska treba da nosi hrvatski karakter. To sam još 1906. u svom adresnom govoru naglasio.«²²

Unitaristička ideologija i državopravne koncepcije

Izbijanjem prvoga svjetskog rata i u Hrvatskoj je uvedeno izuzetno ratno stanje. Politički život u čitavoj Austro-Ugarskoj zamire, predstavnička su tijela zatvorena, a u javnom životu isključivu riječ imaju vojne vlasti. Tek nakon smrti Franje Josipa i dolaska cara i kralja Karla na prijestolje (1916.) Beč se počeo zanositi mišlju o sklapanju separatnog mira s Antantom, pa je zbog toga, u želji da pred svjetskim javnim mnijenjem dokaže kako se vraća demokraciji, sazvan austrijski parlament za 30. svibnja 1917. godine.

Na sam dan otvaranja parlamenta predsjednik Jugoslavenskog kluba dr. Anton Korošec (1872.—1940.) pročitao je deklaraciju kojom zastupnici udruženi u tom Klubu izjavljuju da na temelju narodnog načela i hrvatskoga državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Austro-Ugarskoj u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo pod žezlom habsburško-lorenske dinastije, te da će se zauzeti za ostvarenje toga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.²³

Bez obzira na kasnija tumačenja Svibanjske deklaracije — je li se pod »žezlom« razumijevao samo »okvir monarhije« ili personalna unija s ostalim dijelovima Austro-Ugarske — ili je to bio samo »smokvin list«²⁴ — neosporno je da od tog trenutka i u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske započinje široka politička aktivnost, tzv. nacionalna koncentracija građanskih stranaka i društvenih grupa za rušenje monarhije i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u novu državnu zajednicu.

Taj će proces, uz paralelnu aktivnost Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, pokrenuti: 1. Starčevićeva stranka prava, kojoj će se priključiti sve ostale političke stranke i grupe (osim frankovaca) — s naročitim inten-

²⁰ Isto.

²¹ Isto, 99—101.

²² Isto, 88.

²³ F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919., Zagreb 1920.

²⁴ J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1938., 32.

zitetom u Dalmaciji i Hrvatskom primorju — uz istodobnu akciju slovenskih političara; 2. disidenti iz Hrvatsko-srpske koalicije dr. Srđan Budisavljević (1873.—1968.) i Valerijan Pribičević (1870.—1941.) i jugoslavenski orijentirana omladina; 3. (u posljednjoj fazi) i Hrvatsko-srpska koalicija.

Za ovaj rad taj proces ima posebno značenje i zbog toga što se u njegovu tijeku pokazala sva relativnost ideologije jugoslavenskog unitarizma. Pokazalo se, prije svega, da taj termin ima svoj državnopravni kontekst i da pojam »pleme« za većinu hrvatskih građanskih stranaka ne znači organski dio imaginarne »jugoslavenske nacije«, iako ga upotrebljavaju kao oznaku »jednog jedinstvenog naroda« u geografskom, a ne u političkom smislu.

Na sjednici Hrvatskog sabora 9. kolovoza 1917. godine Dragutin pl. Hrvoj je rekao:

»Danas ta ideja jugoslavenstva znači nešto drugo. Ni danas ne znači jugoslavenstvo ono, kao da bi postojao nekakav poseban jugoslavenski narod, jer takova naroda nikada nije bilo, niti će ga biti. [...] Danas jugoslavenstvo i jugoslavenska ideja, kako ju shvaćaju ljudi Starčevićeve stranke prava i muževi jugoslavenskog kluba u Beču, koji sa Starčevićevom strankom prava sačinjavaju jednu organsku, političku cjelinu, upotrebljuju taj izraz samo kao kraticu, kao oznaku, kojom se označuje to, da je narod slovenski, narod hrvatski i narod srpski zapravo samo jedan jedinstveni narod. Jugoslavenstvo jest samo geografski, a ne i politički pojam.«²⁵

A na sjednici Hrvatskog sabora 15. svibnja 1918. godine Hrvoj je ovako objasnio program starčevićanaca: »Mi hoćemo slobodnu svoju hrvatsku državu zajedno i u savezu sa slobodnom našom braćom Slovincima i Srbima, dakle, Srbima njihova srpska država, Slovincima njihova slovenska a nama Hrvatima hrvatska država sve u bratskom federativnom savezu po uzoru švicarskih kantona, sjevero-američke Unije ili saveznih država njemačkoga carstva.«²⁶

Stjepan Radić još je u vrijeme dok je Hrvatska pučka seljačka stranka zastupala austroslavističke političke koncepcije naglašavao »narodno jedinstvo Hrvata, Slovenaca i Srba«, ali i hrvatsko državno pravo,²⁷ što će naglašavati i nakon 13. travnja 1918. godine, kada se od austroslavizma okrene jugoslavizmu i time ubrza proces nacionalne koncentracije.

Zanimljivo je da je i srpska vlada upotrebljavala istu terminologiju o »tropolmenom jedinstvenom narodu« i kada je izlagala svoje planove o stvaranju Velike Srbije. Ta je formula upotrijebljena u poznatoj promemoriji koju je Miroslav Spalajković (1869.—1951.), poslanik Srbije u Petrogradu, predao ruskom Ministarstvu vanjskih poslova 3. listopada 1914. godine — isključivo u cilju stvaranja »jedne jake jugozapadne slovenske države u čiji bi sastav ušli svi Srbi, i svi Hrvati i svi Slovinci«, a koja bi se protezala sve do Leibnitza.

²⁵ B. Krizman, *Hrvatska* . . . , 140—141.

²⁶ Isto, 176—177.

²⁷ Isto, 95.

Ta je terminologija upotrijebljena i u memorandumu »Savremeno srpsko nacionalno pitanje« koji su profesori Aleksandar Belić i Ljuba Stojanović predali ruskom caru i vladi u lipnju 1915. godine — s istim ciljevima s kojima je predana i promemorija iz 1914. Rješenje srpskog i jugoslaven-skog pitanja — prema tom memorandumu — sastoji se u potpunom oslobođenju i ujedinjenju srpsko-hrvatsko-slovenskih zemalja, jer su Srbi i Hrvati jedan narod i po podrijetlu i po jeziku, jer žive izmiješano, te se ne mogu osloboditi jedni a drugi ne, i što se ujedinjenjem s njima Slovenci mogu spasiti i za Slavenstvo i za Rusiju.²⁸

No, i Jugoslavenski odbor u Londonu isticao je »jedinstvo«, pa npr. u svom manifestu britanskom narodu i parlamentu od 15. svibnja 1915. godine naglašava: »Jugoslaveni tvore jedan jedinstveni narod, identičan po jeziku, po neospornim geografskim zakonima i po nacionalnoj svijesti.«²⁹ Međutim, govoreći o Krfskoj konferenciji, dr. Dragoslav Janković kaže da se na njoj raspravljalo i o koncepciji nacije, o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, o tome što znači to jedinstvo »troplemenog naroda«, što uistinu jesu ta plemena. On zaključuje da i Trumbić i više sudionika konferencije »govore o plemenima, a stvarno imaju u vidu nacije«.³⁰

Grupa oko »Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba« i jugoslavenski orijentirana omladina u procesu nacionalne koncentracije

Od svih građanskih stranaka i političkih grupa u Banskoj Hrvatskoj 1917.—1918. Srbi su bili najangažiraniji u procesu nacionalne koncentracije uglavnom oko disidenata Hrvatsko-srpske koalicije Srđana Budisavljevića i Valerijana Pribičevića, odnosno grupe oko *Glasa SHS*, koju je podržavala i jugoslavenski orijentirana omladina. Iako je među Srbima u Hrvatskoj nakon Krfske deklaracije primjetno euforično raspoloženje, dio ih je još uvijek išao oportunističkim stazama Svetozara Pribičevića u sklopu Hrvatsko-srpske koalicije.

Formiranje grupe oko *Glasa SHS* uslijedilo je nakon izjave koju je na sjednici Hrvatskog sabora dao predsjednik kluba Starčevićeve stranke prava dr. Ante Pavelić 5. lipnja 1917. godine. Pozdravljajući u ime stranke Svibanjsku deklaraciju on je pozvao cijeli hrvatski narod i sve stranke da se zajednički nađu na radu oko ciljeva koji su tom deklaracijom proklamirani. Posebno je naglasio da Starčevićeva stranka prava, stojeći na gledištu narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, poziva naročito Srbe, državljane Kraljevine Hrvatske, da se priključe njezinu gledištu,

²⁸ Usp. Nikola Popović, Ideja ujedinjenja Južnih Slavena kao vid samoobrane, Stvaranje jugoslovenske države 1918, Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979, Beograd 1983., 35—45.

²⁹ M. Paulova, Jugoslavenski odbor u Londonu, Zagreb 1925., 58.

³⁰ D. Janković, Oko unitarnog ili federativnog uređenja prve jugoslovenske države, Stvaranje jugoslovenske države 1918, Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979, Beograd 1983., 386.

te da zajedno s Hrvatima porade na sjedinjenju slavenskog juga monarhije Habsburga u posebno državno tijelo.³¹

Odazivajući se tom pozivu, Srđan Budisavljević i Valerijan Pribičević istupili su iz Hrvatsko-srpske koalicije, a na sjednici Hrvatskog sabora 13. srpnja 1917. pročitao je Srđan Budisavljević u ime obojice izjavu u kojoj se, uz ostalo, kaže da je »u ovo veliko vrijeme jedinstven i odlučan zahtjev čitavog slovenskog juga monarhije, da se na osnovu narodnog načela, historijskog prava, pa prava samoodređenja naroda, sve zemlje monarhije, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, ujedine u jedno potpuno samostalno i nezavisno državno tijelo«. ³² Zatim je Budisavljević izjavio da polaže čast delegata Hrvatskog sabora u ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti.³³

Poslije istupa iz Hrvatsko-srpske koalicije i Budisavljević i Valerijan Pribičević u Hrvatskom saboru otpočinjaju tijesnu suradnju sa zastupnicima Starčevićeve stranke prava.³⁴

Nakon toga događaja uslijedili su povjerljivi razgovori o nacionalnoj koncentraciji. Akciju vode starčevićanci. Potkraj 1917., nakon Lenjinova Dekreta o miru od 26. listopada 1917. odnosno njegova poziva svim zaraćenim stranama na primirje, Stranka prava i Srđan Budisavljević i Valerijan Pribičević, tada još samo »disidenti iz Hrvatsko-srpske koalicije«, daju svoju izjavu za javnost u kojoj izlažu svoja gledišta o putovima kojima bi se sagradio mir. To je, prema izjavi, samo pravo na samoodređenje naroda i osiguranje »demokratskog mira« koji bi svim narodima garantirao, a tako i jedinstvenom narodu Hrvata, Srba i Slovenaca, »potpunu slobodu državnoga, kulturnoga i gospodarskog života i napretka«. ³⁵

Na početku 1918. grupa je već afirmirana u javnosti, pogotovo nakon pokretanja svoga organa *Glas SHS* po kojemu je i dobila naziv. Na čelu su joj: dr. Mate Drinković, dr. Ivo Krstelj, Rudolf Giunio, dr. Gregor Žerjav, Valerijan Pribičević, dr. Srđan Budisavljević, dr. Hinko Krizman, dr. Prvislav Grisogono i dr. Roko Joković. Iako su u njoj u većini jugoslavenski orijentirani Hrvati, najaktivniji je među njima dr. Srđan Budisavljević.

Slijedeći starčevićance, grupa oko *Glasa SHS* naročito se angažirala na održavanju sastanka građanskih političara 3. ožujka 1918. u Zagrebu. Na tom je sastanku zaključeno da se ubrza koncentracija svih stranaka i grupa koje zahtijevaju nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba te prihvaćena poznata *Ožujnska ili Zagrebačka rezolucija*. ³⁶

Tim momentom definitivno je napušten program Svibanjske deklaracije i »žezlo«, ali i naviješten zahtjev za federativno uređenje nove državne zajednice formulacijom o »državnopravnim kontinuitetima historijsko-

³¹ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora, V, Zagreb 1917., 56-74; usp. *Srđan Budisavljević, Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., 32.

³² *S. Budisavljević, isto*, 33.

³³ *Isto*, 33.

³⁴ *Isto*, 36.

³⁵ *F. Šišić, Dokumenti . . .*, 96.

³⁶ *Glas SHS*, 4. III. 1918.

-političkih teritorija«. Očito je da su tu rezoluciju pisali starčevićanci, jer je grupa oko *Glasa SHS* — kao »integralistička« — za sve vrijeme svoga postojanja (do kraja 1918.) odbijala raspravu o obliku državnog uređenja buduće zajednice.

»'Glavnoj misli', ujedinjenju naroda« — piše *Glas SHS* — »mora se podrediti sve: i forma vladavine i ustrojstvo države. Jer sve je to sporedno ili provizorno, kad se radi o jednoj stvari: da se osigura egzistencija naroda. A nama se danas radi o životu. U takvim prilikama, niko, ko osjeća odgovornost prema narodu, ne može postavljati sporedna pitanja u prvi red. U takvoj situaciji je i Garibaldi morao učiniti kompromis s monarhijom; poljski socijalisti u Galiciji su išli zajedno s konzervativnim monarhistima; u Belgiji Vandervelde zajedno s kardinalom Mericerom.«³⁷

Po uređivačkoj koncepciji *Glasa SHS* moglo bi se zaključiti da je ta grupa bila Pribičevićeva istaknuta rezervna garnitura koja je na drugom kolosijeku djelovala po Pribičevićevoj »metodi podjele uloga«, vodeći bitku za Jugoslaviju u skladu s njegovom ideologijom i iz nje izvedenom državno-pravnom formulom kakvu je prihvatio, donoseći regentu Aleksandru »tri krune«, 1. prosinca 1918. godine. Sam Srđan Budisavljević u svojoj izjavi dr. Bogdanu Krizmanu to poriče, odnosno tvrdi da je odluku o istupu iz Hrvatsko-srpske koalicije donio po vlastitoj odluci.³⁸ Istina, Budisavljević ni u svojim saborskim govorima ni u *Glasi SHS* nije štedio Hrvatsko-srpsku koaliciju, ali već sama analiza sadržaja *Glasa SHS* tu tvrdnju ostavlja upitnom.

Obrazlažući »lozinku« pod kojom će izlaziti, nepotpisani uvodničar piše da je tom listu cilj u prvom redu »širenje jugoslavenske misli« i da će kao izvanstranački organ nastojati privući one društvene krugove »nacionalnih elemenata« koji odbijaju da se angažiraju u postojećim stranačkim organizacijama.³⁹ A u članku pod naslovom »Od teorije k praksi« (potpisanim pseudonimom Jugoslaven) na slovenskom jeziku kaže da su Slovenci za ideju narodnog jedinstva. I samo zbog toga treba brisati sve pokrajinske i plemenske međe koje su nas do sada umjetno i nasilno razdvajale — u prvom redu ukidanjem svih »uskih« pokrajinskih i plemenskih stranaka ili širenjem njihova okvira koji bi odgovarao novoj konstelaciji i imperativu trenutka. Sada se traže općenarodne jugoslavenske političke organizacije. Ne jedna jedinstvena organizacija nego više njih, ali s identičnim programima. Nad svim tim organizacijama trebalo bi da stoji »Jugoslavenski narodni svet« koji bi ih predstavljao prema vani. Traži se samo jugoslavenski Mojsije koji bi naše redove preveo preko Crvenog mora naše neodlučnosti.⁴⁰

Unitarizam grupe oko *Glasa SHS* bio je primjetan već na sastancima međustranačkog odbora za nacionalnu koncentraciju, koji je izabran neposredno nakon donošenja zagrebačke rezolucije, prije svega u interpretaciji samog pojma »nacionalne koncentracije«. Dok su starčevićanci taj

³⁷ *Glas SHS*, 20. XI. 1918.

³⁸ B. Krizman, *Hrvatska...*, 182.

³⁹ *Glas SHS*, 9. I. 1918.

⁴⁰ *Glas SHS*, 18. I. 1918.

proces shvaćali kao suradnju građanskih stranaka i drugih organizacija od kojih svaka zadržava svoj program, bez obzira na zajednički proklamirani cilj, grupa oko *Glasa SHS* forsirala je organizacijski unitarizam tzv. narodnih organizacija, tumačeći ih kao »vezivanje svakog pojedinog člana naroda u stanovitu organizaciju sa stanovitim ciljem«. Ona je 12. svibnja 1918. organizirala i širi sastanak Hrvata i Srba iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Istre, istakavši devizu »jedan narod u jednoj državi«, pa i općenarodna organizacija izvan stranaka.

Bez obzira na to što se starčevićanci nisu složili s koncepcijom grupe oko *Glasa SHS*, njihova suradnja nije prekinuta već je nastavljena na kompromisnoj formuli — prema slobodnom vlastitom opredjeljenju. Rezultat te suradnje — iako je Hrvatsko-srpska koalicija, u kojoj je od kraja 1917. opet glavnu riječ imao Svetozar Pribićević, bojkotirala akciju na koncentraciji — bilo je i formiranje Narodnog vijeća SHS (8. X. 1918.), pa napokon i proglašenje države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Čim je *Hrvatska riječ* (organ Koalicije) u svom broju od 4. listopada najavila suradnju s ostalim strankama i grupama pri formiranju Narodnog vijeća, *Glas SHS* oduševljeno je pozdravio taj Pribićevićev korak u članku pod naslovom »Odlučan čas«,⁴¹ a Pribićevićev govor u Hrvatskom saboru od 29. listopada 1918. prenio u cjelini.⁴²

Grupa oko *Glasa SHS* imala je snažnu podršku u jugoslavenski orijentiranoj omladini, posebno u Dalmaciji i Hrvatskom primorju. Ovdje se nećemo zadržavati na djelovanju onih grupa, uglavnom starijih omladinaca, od kojih su neki izrasli iz prijeratne Hrvatsko-srpske napredne, odnosno Ujedinjene nacionalističke omladine, i koji su nakon sloma novoga kursa terorizmom odgovarali na austro-mađarski apsolutizam, a unitarističkoj formuli o jedinstvu Hrvata i Srba definitivno dodali i treće »pleme« — Slovence.⁴³

Za vrijeme rata bilo je više tih grupa u Londonu, Parizu, Rimu i na Krfu, ali bez jedinstvene organizacije, služeći uglavnom kao servis Jugoslavenskom odboru. Među njima prije prvoga svjetskog rata problem oblika buduće državne zajednice nije bio aktualan. Izvori ne ukazuju na diferencijacije među pristašama republike i monarhije.⁴⁴ Različiti pristupi vidljivi su tek u ratnom razdoblju, posebno od 1917. godine.⁴⁵ U tim je grupama bilo i srpskih omladinaca iz Hrvatske koji su imali vrlo kritički

⁴¹ *Glas SHS*, 8. X. 1918.

⁴² *Glas SHS*, 5. XI. 1918.

⁴³ Zanimljivo je da su propagatori crnogorskoga kralja Nikole — kako piše dr. Bogumil Hrabak — inzistirali na bratstvu Hercegovaca i Crnogoraca (u srpskom a ne crnogorskom smislu), smatrajući Bosance i Hercegovce četvrtim plemenom — uz Srbe, Hrvate i Slovence. (B. Hrabak, Crna Gora i inicijative za federalističko ujedinjenje sa Srbijom i ostalim jugoslavenskim zemljama 1914—1918, Stvaranje jugoslavenske države 1918, Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Hloku od 16. do 19. maja 1979., Beograd 1983., 403.)

⁴⁴ M. Gross, *Studentski pokret . . .*, n. dj., 475.

⁴⁵ Vladislav Fabijančić, npr., piše u rujnu 1917. Milostislavu Bartulici, koji se tada nalazio u Južnoj Americi, da su u pitanjima uređenja Jugoslavije, tj. oblika nove državne zajednice, mišljenja tako podijeljena da je nemoguće stvarati organizaciju cjelokupne omladine. (Historijski arhiv, Split, Omladinska zbirka.)

stav prema vulgarizaciji »narodnojedinstvene« ideologije i uopće jugoslavenske ideje. Tako, npr., Stevan Galogaža u jednom pismu iz Pariza Milostislavu Bartulici (oko sredine 1918.) piše: »Ja sam već odavno pomišljao na to da *prava* jugoslavenska ideja treba da prođe svuda, ne samo u Washingtonu, Londonu, Parizu i Rimu, nego i u — Beogradu. Jer inače megalomanija pojedinih Balkanaca napraviće nam najveće nesreće pri stvaranju slobodne i demokratske (u pravom smislu te riječi) Jugoslavije.«⁴⁶

Dok se već 1917. te manje omladinske grupe u inozemstvu sve više dijele upravo na pitanjima unitarizam — federalizam, centralizam — demokracija, u Hrvatskoj se te godine tek formiraju prve grupe mladih, ali bez određene političke profilacije. Na Preradovićevoj proslavi u ožujku 1918. sudjeluju uglavnom srednjoškolci i studenti. Od zapaženih govornika na toj proslavi neki će postati istaknuti orjunaši (Andelinović), neki komunisti (Tatjana Marinić), a neki će se sresti u studentskim filijalama Samostalno-demokratske stranke.

Jasnije političke konture ocrtat će se među mladima tek potkraj studenoga 1917. u protuaustrijskim i protumađarskim demonstracijama srednjoškola, a zatim i među studentima Zagrebačkog sveučilišta na njihovoj prvoj političkoj skupštini 24. siječnja 1918. Na toj je skupštini usvojena poznata rezolucija koju je potpisalo 250 studenata.⁴⁷

Očito je da se među mladima već javljaju sve brojniji sljedbenici starčevićanaca, jer se u samoj formulaciji rezolucije vide i gledišta iz programa te stranke. To uostalom *Glas SHS* ne negira. Naprotiv, priznaje da je na skupštini bio »veliki broj teologa« i da je spomenut »rad neprežaljenog jugoslavenskog borca Janeza Kreka«.⁴⁸ Ipak, dio mladih, pod snažnim dojmom skorog oslobođenja od austro-ugarskog jarma, prihvaća parole *Glasa SHS*.

Simptomatična je, npr., izjava varaždinskih sveučilištaraca, koju u cijelosti na uvodnom mjestu donosi *Glas SHS* kao znak potpore mladih unitarističkim koncepcijama. U njoj se, naime, pozdravlja »jedinstvo«, »ideja ujedinjenja svih Slovenaca, Hrvata i Srba«, ali oštro osuđuje svaki pokret, rad, pa čak i programi koji »unose cjepkanje u narodne redove te pretpostavljaju stranačke i lične interese općenarodnim interesima«.⁴⁹

Iako ne postoje egzaktni podaci o broju izrazitih jugoslavenskih »nacionalista boje onih oko 'Glasa SHS'« — kako ih naziva *Narodna politika* — učestale slične izjave tih omladinskih grupa, koje je iz broja u broj objavljivao *Glas SHS*, svjedoče da nije zanemariv. Jednu od takvih izjava, u kojoj se odbacuju »umjetne i neprirodne granice« među »jedinstvenim srpsko-hrvatsko-slovenskim narodom«, potpisalo je u Splitu 258 omladinaca.⁵⁰ Slične izjave zabilježene su i iz Hrvatskog primorja te sa austrijskih i čehoslovačkih sveučilišta.

⁴⁶ Historijski arhiv, Split, Omladinska zbirka.

⁴⁷ F. Šišić, *Dokumenti...*, 114–115.

⁴⁸ Usp. Z. Matijević, *Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje Jugoslavije*, PP 5 (1)/1986., 1–93.

⁴⁹ *Glas SHS*, 7. I. 1918, 1.

⁵⁰ *Narodna politika*, 14. XII. 1918., 2.

Ne postoje također podaci o grupama mladih koji su slijedili Starčeviću stranku prava i Hrvatsku stranku prava, osim za »Domagoj«, koji je isticao uglavnom vjerska načela i već 1918. izbio među vodeće studentske organizacije na Zagrebačkom sveučilištu. No, neosporno je da je dio omladine, uz jugoslavensku ideju, isticao federalističke programe građanskih stranaka, što bi se moglo zaključiti i po sve oštrijem tonu *Glasa SHS* u obračunu s takvim tendencijama. »Kako se možemo prepirati« — piše *Glas SHS* — »o imenima i formulama, o okvirima i nazivima okvira, ako se radi o egzistenciji cijelog naroda? Kako se možemo prepirati o podjeli vlasti, dok je vlast u drugoga? Ko će da se bije o formu države, dok nam još odriču svako pravo na državu? Tu prestaje već logika!«⁵¹

No, neosporno je i to da su upravo te »jugoslavenske« grupe mladih svojim javnim manifestacijama — za koje se ne bi moglo reći da su baš uvijek bile »spontane« — izazivale euforičnu potporu Pribičeviću i onda kad su vodeći hrvatski političari — kao npr. Stjepan Radić — odbijali njegove prijedloge.

Te su grupe — kaže dr. Dragoslav Janković — »naročito, pa i preterujući, naglašavale jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, verovatno pri tom i sami ne toliko ubeđeni u njihovo etničko jedinstvo koliko u potrebu njihovog političkog jedinstva.«⁵²

Oživotvorenje i početak sloma ideologije jugoslavenskog unitarizma

Pristankom Hrvatsko-srpske koalicije da uđe u Narodno vijeće, u kojem će Svetozar Pribičević dobiti mjesto potpredsjednika, započet će dvomjesečna drama u kojoj će on igrati jednu od glavnih uloga. Od povijesne sjednice Hrvatskog sabora 29. listopada 1918., na kojoj su raskinute sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom, pa do formalnog čina proglašenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918., Pribičevićeva uloga u tim sudbonosnim zbivanjima nerazmjerna je brojčanoj snazi naroda kome je pripadao. Iako potpredsjednik, kao iskusan političar, organizator, erudit, diplomat, govornik i sangvinik — nametnuo se i Hrvatskom saboru i Narodnom vijeću kao isključivi arbitar. Našavši se pred pritiskom republikanski i federalistički orijentiranih snaga, koje su zahtijevale i garancije za takav oblik državnog uređenja buduće zajednice, da bi ostvario svoju ideju Pribičeviću su preostala samo tri sredstva: taktika, brzina i sila.

U trenutku Pribičevićeva političkog zaokreta od oportunističkog čuvanja pozicija Hrvatskog sabora do aktivnog ulaska u političku bitku za oživotvorenje njegove ideologije put od nacionalne koncentracije do državno-pravnog akta ujedinjenja bio je uglavnom izgrađen, ali ne i dovršen.

⁵¹ *Glas SHS* donosi tu izjavu u broju od 6. veljače 1918. s napomenom: »Daljnji potpisi nastavljaju se.«

⁵² D. Janković, *Oko unitarnog ili federativnog uređenja...*, 384.

Tri su međunarodna čimbenika ozbiljno uzdrmala Pašićevu velikosrpsku ideju, odnosno njegovu koncepciju »prisajedinjenja« ostalih jugoslavenskih zemalja Kraljevini Srbiji, prisilivši ga da stavi svoj potpis na Krfsku deklaraciju kojom je, umjesto teze »okupljanja srpstva«, istaknuta potreba jugoslavenskog ujedinjenja. 1. Slom carističke Rusije, koja je bila jedan od glavnih oslonaca Pašićeve vlade, i izjava Miljukova od 24. ožujka 1917. kako će Rusija »osnovati solidno organiziranu Jugoslaviju«. ⁵³ Ta je izjava implicirala i prvo političko priznanje Jugoslavenskog odbora i njegove politike. ⁵⁴ 2. Sve veći propagandni pritisak utjecajnih savezničkih krugova u Engleskoj i Francuskoj u korist jugoslavenskog ujedinjenja. Premda Francuska službeno do 1917. još lavira (zbog Italije), ona se postupno počinje zalagati za formiranje novih država u Srednjoj Europi. Francuski ambasador u Londonu, npr., okrivljuje tih dana Pašića da »stvar od tako važnog interesa za Francusku kao što je stvaranje Jugoslavije, hoće podrediti interesima unutrašnje politike u Srbiji«. ⁵⁵ A i britanski politički krugovi, koji su u početku rata u svojim planovima bezrezervno podupirali Pašićevu ideju stvaranja Velike Srbije, a zatim joj čas dodavali čas oduzimali pojedine teritorije — s ciljem da se pojedine zemlje koje su okruživale Srbiju i Austro-Ugarsku uvuku u rat na strani Antante, izloženi su jakom utjecaju istaknutih političkih i javnih radnika (H. W. Steed, R. W. Seton-Watson i dr.) i javnog mnijenja da se stvori nova jugoslavenska državna zajednica. ⁵⁶ 3. Ulazak SAD u rat na strani Antante i izjavu W. Wilsona da će rat voditi »za oslobodenje potlačenih naroda Europe« (bez obzira na tumačenje te izjave), kao i istodobnu propagandnu kampanju Jugoslavenskog odbora i različitih jugoslavenskih organizacija u Americi, Pašić je mogao shvatiti samo kao prilog ideji jugoslavenskog ujedinjenja.

Pašićev potpis na Krfskoj deklaraciji za Pribićevića je značio dvostruku pobjedu, iako u njoj nije imao osobnog udjela — prvo, zbog toga što je tom Deklaracijom prvi put (iako ne i posljednji) odbačena Pašićeva ideja o stvaranju Velike Srbije i umjesto nje istaknuta potreba državnog ujedinjenja svih jugoslavenskih zemalja, bez obzira na njihove tadašnje državne ili pokrajinske granice, i, drugo, zbog toga što se njome zahtijeva »ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija« na idejnoj osnovi jugoslavenskog unitarizma, odnosno na sada već općeprihvaćenoj formuli o »troimenom narodu Srba, Hrvata i Slovenaca«. ⁵⁷

⁵³ Ante Smith Pavelić, dr. Ante Trumbić, Problem hrvatsko-srpskih odnosa, München 1959., 77.

⁵⁴ Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja. Povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora. Prilozi novijoj jugoslavenskoj historiji, knjiga 1, 32, JAZU, Zagreb 1956.

⁵⁵ Ejljana Aleksić-Pejković, Francuska diplomatija i stvaranje Jugoslavije, Stvaranje jugoslovenske države 1918., Zbornik radova, Beograd 1983., 173—182.

⁵⁶ Calder K. J., Britain and the Origins of the New Europe 1914—1918, Cambridge 1976.; Dragoljub Živojinović, Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914.—1918., Zbornik Stvaranje jugoslovenske države 1918. Beograd 1983.

⁵⁷ Usp. Milada Paulova, Jugoslavenski odbor (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata 1914.—1918.), 343—345; F. Šišić, Dokumenti..., 96—99.

No, da bi se dosegao konačni cilj nacionalne koncentracije, koju su umjesto njega do tada vodile uglavnom hrvatske političke stranke i grupe u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, Pribičeviću je u složenoj političkoj igri na širokoj fronti bila potrebna prije svega — razrađena taktika. A tu taktiku vodećeg stratega Pribičević je demonstrirao već na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 28. listopada 1918. na kojoj je naznačio udarne pravce za akciju prije formiranja nove državne zajednice. On je Paveliću, koji je toga dana vodio sjednicu Središnjeg odbora Narodnog vijeća, prepustio da izloži dva alternativna prijedloga: prvo, da diktatorsku vlast preuzme Narodno vijeće u svoje ruke, ili, drugo, da se polako, ne dirajući u pravo krune, stvore široki preduvjeti za rad Vijeća. Znajući da će drugi Pavelićev prijedlog biti sigurno odbačen, Pribičević je na istoj sjednici iznio prijedloge samog predsjedništva (koje je on formulirao): 1. da Sabor proglašuje raskid zajednice s Ugarskom; 2. da se likvidacija dotadašnjih zajedničkih poslova preda vladi osim opskrbe i poslova narodne obrane; 3. da Sabor prenese sve svoje agende na Narodno vijeće; 4. da Sabor proglašuje Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju sastavnim dijelom države Slovenaca, Hrvata i Srba; 5. da se pobliže uredi pitanje poslovanja centrala i njihova prelaska u naše ruke.⁵⁸ Međutim, u tim prijedlozima nema ni riječi o najvažnijoj odluci koju će sutra predložiti Hrvatskom saboru na usvajanje — o ujedinjenju u novu državnu zajednicu.

Pišući o tome retrospektivno 1932. Pribičević će reći da je njegova »politička i ustavna pogreška« bila u tome što odluka o ujedinjenju nije izložena ni na jednoj plenarnoj sjednici Narodnog vijeća. »Ja pošteno priznajem svoj udeo u ovoj kobnoj pogrešci.«⁵⁹ No, uzimajući u obzir konstelaciju političkih snaga u Središnjem odboru Narodnog vijeća, i posebno u Jugoslavenskom odboru u Londonu, vjerojatnije je da se Pribičević bojao federalističkih tendencija, odnosno onih političkih snaga koje bi mogle ugroziti način (unitarnog) ujedinjenja kakvom je u hrvatskoj »partiji šaha« (D. Peleš) vodio Pribičević.

Pribičeviću je u tom trenutku bilo navažnije da Sabor potvrdi raskid državnopravnih veza s Austro-Ugarskom, proglašen 19. listopada, i da prenese vrhovnu vlast na Narodno vijeće, odnosno njegovo Predsjedništvo. Tek na povijesnoj sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada 1918., uz ta dva zaključka, usvojena je i odluka koja će po svojim posljedicama biti najdalekosežnija: »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuju se posve nezavisnom državom (buran pljesak i odobravanje) prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.«⁶⁰

⁵⁸ B. Krizman, *Hrvatska...*, 300—301.

⁵⁹ S. Pribičević, *Diktatura...*, 35.

⁶⁰ F. Šišić, *Dokumenti...*, 195—196.

Kako se vidi, i u toj je odluci naglašena »narodnojedinstvena« ideologija, što je Pribičeviću bila satisfakcija za njegovu dotadašnju upornost, ali još ne i garancija za unitarnu formulu ujedinjenja.

Dvije su, naime, opasnosti Pribičevićev plan još uvijek činile neizvjesnim. Prvo, što je Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koju je Narodno vijeće proglasilo 19. listopada 1918., osnovana na federalističkom načelu — Pribičeviću nije bilo bitno. Ona je ionako, prema njegovu mišljenju, bila samo provizorij koji će se automatski ugasiti proglašenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prvu opasnost on je vidio u jačanju onih političkih krugova u Jugoslavenskom odboru koji su Ženevskom deklaracijom od 9. studenog 1918. federalistički koncept nametnuli i samom Nikoli Pašiću. To više što je tu deklaraciju, uz Pašića i Trumbića, potpisao i sam Korošec kao predsjednik Narodnog vijeća. A prema zapisniku, kao osnovnom dokumentu s te konferencije, proizlazi da se u Ženevi polazilo od teze kako već postoje tri jugoslavenske države (uz Kraljevinu Srbiju i Kraljevinu Crnu Goru — i Država Slovenaca, Hrvata i Srba). One proglašavaju osnivanje zajedničke jugoslavenske države, istina, opet na osnovi »narodnojedinstvene« ideologije, ali sada kao *državnopravni provizorij* — bez prejudiciranja odluka Konstituante, kojoj se priznaje suvereno pravo na konačnu odluku. Ta zajednička država imala bi u prijelaznom razdoblju karakter *složene države* sa znatnim konfederalnim elementima.⁶¹ Znači, gotovo identičan model koji je predlagao i Stjepan Radić, ističući »kategorički imperativ za hrvatstvo i za srpstvo: suverenost hrvatske i suverenost srpske države.«⁶²

Ovdje je potrebno dodati da su čak i neki strani diplomatski krugovi u državama Antante, koje se od sredine 1918. jednodušno izjašnjavaju za stvaranje Jugoslavije, smatrali da je federacija prikladniji oblik od unitarne države. U jednom telegramu, upućenom iz Berna u vrijeme Ženevske konferencije u Ministarstvo vanjskih poslova Francuske, kaže se: »Ta država trebalo bi da bude federativna država, ja insistiram na tom izrazu, ali to treba Pašić da kaže, a ne mi.«⁶³

I sam je Ninčić uoči ujedinjenja priznao Pribičeviću da su Hrvati »u ogromnoj većini za republiku«, objašnjavajući to isključivo činjenicom što su »kralj i regent Srbijanci i pravoslavne vjere.«⁶⁴

Razumije se da Pribičević nije htio prihvatiti odluke Ženevske konferencije, jer je za njega, uz unitarizam, monarhija bila uvjet za ujedinjenje. Prema kasnijoj izjavi Svetozara Pribičevića, na njegovo inzistiranje Narodno vijeće je odbacilo te odluke, pa je on »depeširao u Ženevu da Korošec nije ovlašten da potpiše Ženevsku deklaraciju.«⁶⁵

Druga opasnost po Pribičevićevu ideologiju jugoslavenskog unitarizma bila je opet Pašićeva ideja stvaranja Velike Srbije. Pašić je još 1917. odbacio

⁶¹ F. Čulinović, *Jugoslavija . . .*, sv. I, 83—84.

⁶² B. Krizman, *Hrvatska . . .*, 304.

⁶³ Ljiljana Aleksić-Pešković, *Francuska diplomatija . . .*, 181.

⁶⁴ S. Pribičević, *Diktatura . . .*, 50.

⁶⁵ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine od 20. IV. 1920., 20.

Krfsku,⁶⁶ a Ženevsku deklaraciju potpisao »suznih očiju«,⁶⁷ što je bio najbolji znak da ni nju ne prihvaća. Kasnije će reći da ju je odbio regent Aleksandar.

U borbi na dvije fronte Pribičević više nije imao vremena za taktiziranje. Morao je posegnuti za preostalim dvama sredstvima — najprije za silom, a zatim brzinom. Pri tome su mu koristile dvije okolnosti. 1. Prva je bila navodna ugroženost hrvatskih zemalja od »zelenog kadra«, koju su 1918. građanski političari smišljeno potencirali kao »boljševičku opasnost«, a od 1948. — nakon referata Josipa Broza Tita na Petom kongresu KPJ — isto je učinila i jugoslavenska historiografija prihvativši njegovu ocjenu o »revolucionarnoj situaciji«, iako ona de facto nije postojala. Priče o »revolucionarnoj situaciji« prvi je odbacio Otokar Keršovani, jedan od najobrazovanijih hrvatskih marksista, još prije drugoga svjetskog rata.⁶⁸ Zeleni kadar, bez obzira na svoju masovnost, bio je neartikuliran spontani pokret, bez vodstva, bez programa, bez političke stranke koja bi ga vodila. Intenzitet njegovih akcija splašnjava već u studenom 1918., a Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), kojoj je taj oblik otpora mogao biti eventualna revolucionarna osnovica, formirana je tek u travnju 1919., kada je već beogradska vlada putem Pribičevićevog Ministarstva unutrašnjih dela i vojske kontrolirala političku situaciju na čitavom području Kraljevine SHS.

2. Druga okolnost koja je Pribičevića poticala da mijenja metodu političke borbe bila je prijetnja Italije da okupira i ona područja hrvatskih i slovenskih zemalja koja joj nisu bila dodijeljena Londonskim paktom od 26. travnja 1915. godine. Naime, ugovor o primirju, što su ga predstavnici talijanske i austro-ugarske vrhovne komande (po ovlaštenju Vrhovnoga ratnog savjeta) potpisali u Padovi (3. studenog 1918.), pružao je Italiji mogućnost da zaposjedne »sa savezničkim silama sve one strateške točke u Austro-Ugarskoj na vrijeme, koje će se saveznicima činiti potrebnim«.⁶⁹

Tu su prijetnju, osim, razumljivo, dalmatinskih političara, isticali i starčevićanci, a naročito Pribičević kao razlog više da se požuri s ujedinjenjem jugoslavenskih zemalja Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom. Samo ju je Stjepan Radić otklanjao, odobravajući formulu saborskog zastupnika Hrvoja: »Ili Italija ima uza se cijelu Antantu — onda si mi sami ne možemo pomoći, ili Italija radi na svoju ruku — i onda ćemo mi protiv nje uspjeti na temelju svoga prava; ni u jednom slučaju neće nam pomoći ni jedinstvena država, ni Kraljevska vlada u Beogradu, ni nitko drugi.«⁷⁰ Obje spomenute okolnosti utjecale su na članove Središnjeg odbora Narodnog vijeća da u želji za samoobranom potraže oslonac u vojnoj sili, prem-

⁶⁶ D. Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967.

⁶⁷ F. Potočnjak, Malo istine iz naše nedavne prošlosti, Zagreb 1921., 28.

⁶⁸ Nusret Seferović, Otokar Keršovani, Izbor članaka, Beograd 1960., 17.

⁶⁹ F. Šišić, Dokumenti . . . , 223.

⁷⁰ S. Radić, Politički spisi, Zagreb 1971., 325. (Radićev govor na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 24. XI. 1918.)

da su neki članovi Vijeća, kako piše Rudolf Horvat, izjavljivali da se vanjski i unutrašnji položaj Države Slovenaca, Hrvata i Srba »riše odviše crnim bojama« i da su »nezgodne prilike naumice tako udešene da nužno izbije što veća zabuna u Narodnom vijeću«. ⁷¹ Već na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 28. listopada Radić je predlagao da se svi vojnici zelenog kadra na teritoriju Banske Hrvatske razriješe svoje vojničke prisege i stupe u čete narodne zaštite, izjavljujući istodobno da ni jedna, ni prijateljska ni neprijateljska, vojska ne smije ući u naše područje. ⁷² A na sjednici od 30. listopada zaključio je Središnji odbor da se provede opća mobilizacija. Ona je, međutim, doživjela fijasko, pa je Narodno vijeće 3. studenog, na prijedlog Svetozara Pribićevića, izabralo delegaciju (Medaković, odnosno Valerijan Pribićević, Laza Popović i major Dragutin pl. Perko) s ciljem da uspostavi vezu sa srpskom Vrhovnom komandom, regentom Aleksandrom i članovima vlade te uputi poziv srpskoj vojsci da dođe na teritorij Hrvatske. Sutradan se Narodno vijeće, na prijedlog Vitomira Koraća, obratilo za vojnu pomoć i vladama Antante.

Misija delegacije Narodnog vijeća u Srbiji rezultirala je odlukom Vrhovne komande srpske vojske da u Zagreb pošalje generalštabnog potpukovnika Dušana Simovića ⁷³ kao svoga delegata. Njegova će se uloga (s pomoću povezanosti s Pribićevićevom strujom u Narodnom vijeću) uskoro pokazati više političkom nego vojnom. U ovom ga radu spominjemo upravo zbog toga što je on neposredno nakon svoga dolaska u Zagreb (13. studenog 1918.) pred članovima Narodnog vijeća izložio gledište Pašića, regenta Aleksandra i Vrhovne komande na ujedinjenje (»da idete sa Srbijom«) i moguću velikosrpsku alternativu u slučaju odbijanja — uz zornu demonstraciju Pašićeve linije. ⁷⁴ Nakon Lorkovićeve objašnjenja o formiranju Države SHS, nezavisne od Srbije i Crne Gore, i o njezinu priznavanju od srpske vlade, Simović je odgovorio:

»Ja nemam nikakvo ovlaštenje, da vam dajem bilo kakvu izjavu u tome pogledu i nisu mi poznate intencije vlade. Ali, kao vojnik, mogu Vam reći ovo: Srbija, koja je u ovom ratu dala 1 1/2 miliona žrtava za oslobođenje i ujedinjenje svoje jednokrvne braće preko Dunava, Save i Drine, ne može ni u kom slučaju dozvoliti, da se na njenim granicama formira neka nova država, koja bi u svoj sastav uzela sve njene sunarodnike i da — posle 4-godišnjih muka i potpunog poraza neprijatelja — ostane u pozadini i sve plodove dobivene pobjede prepusti drugome, koji je u ratu učestvovao na neprijateljskoj strani. Srbiji — po pravu oružja, a na osnovu ugovora o primirju s Madžarskom koji je potpisao Vojvoda Mišić, kao opunomoćenik komandanta Savezničkih vojsaka na Solunskom frontu, đenerala Franchet d'Espereya, pripada sledeća teritorija: Banat do linije Oršava—Karansebeš—r. Maroš—Arad—ispod Segedina, Bačka do linije

⁷¹ R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942., 14.

⁷² B. Krizman, *Hrvatska...*, 301.

⁷³ Nakon puča od 27. marta 1941. predsjednik jugoslavenske vlade.

⁷⁴ Slavko Cihlar u svojoj brošuri »Hrvatsko pitanje i amputacija« (Zagreb 1928.) neosnovano izbjegava Pašićevo ime — nazivajući tu liniju Simović-Antonijevićevom.

Horgoš—Subotica—Baja, Baranja do linije Batasek—Pečuj—Barč i dalje rekom Dravom do Oseka, Srem i Slavonija do linije želj. pruge Osek—Đakovo—Šamac, cela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planka. Van te teritorije, da se možete opredeljivati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu.»

Na to je Pavelić, kao vođa Starčevićeve stranke prava, izjavio da oni ne misle na formiranje nezavisne jugoslavenske države od bivših zemalja Austro-Ugarske i da svi žele ujedinjenje sa Srbijom. No da se ovdje postavljaju dva pitanja: prvo, oblik zajedničke države, s tim da bi oni željeli da ta buduća zajednička država ima federativno uređenje, u kojem bi kao posebne upravne jedinice bile Srbija, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Hrvatska, Dalmacija i Slovenija; drugo, razgraničenje između hrvatskog i srpskog življa, koji je teško provesti zbog izmiješanosti, te bi se zbog toga moralo obaviti preseljavanje i izmjena srpskog stanovništva iz Hrvatske i zapadne Bosne i hrvatskog življa iz Hercegovine.

Simović je Paveliću odgovorio ovako:

»Odluka o pitanju budućeg državnog uređenja suvereno je pravo samog naroda i on to ima da odluči preko slobodno izabrane Ustavotvorne skupštine — Konstituante. Ni srpska vlada ni vi niste ovlašćeni da sad to pitanje rešavate mimo naroda i ne pitajući narod. Stoga mislim da o pitanju budućeg državnog uređenja ne treba sad ni raspravljati, već ostati da to u svoje vreme reši sam narod. Sad se kao prvenstveno postavlja pitanje obrazovanja države prema 'vani' — kako vi kažete, tj. da li ćemo svi ući u okvir zajedničke države, jake i moćne da obezbedi mir i sretniju budućnost našim narodima, ili ćemo obrazovati dve odn. tri zasebne države, sve slabe i s raznim pretenzijama koje će se gložiti među sobom. Što se tiče podele Srbije na Srbiju i Makedoniju, mogu da kažem samo toliko: da je to pitanje Srbija rešila u dva prethodna rata 1912. i 1913. i da je 1914. Srbija ušla u rat kao jedna nedeljiva država i da tako samo može izaći iz ovog rata, pa ma kakvo bilo rešenje unutrašnjeg uređenja nove zajedničke države. Ne bi bilo ni pravo ni pošteno, da vi za čije se oslobođenje borila Srbija i koje će ona primiti raširenih ruku u bratsku zajednicu, cepate istu na Srbiju i Makedoniju.«⁷⁵

Ta Simovićeva izjava bila je velikosrpski vjetar u unitaristička jedra Pribičevića koji će nakon nje lakše svladati otpor federalističke i republikanske struje u Narodnom vijeću. Demonstracija sile nije ostala bez rezultata.

Sada je preostalo samo pitanje vremena ujedinjenja, to više što su i saveznički komandanti isticali potrebu brze akcije.⁷⁶

Otpor koji su najduže pružali starčevićanci (Pavelić, Barac, Hrvoj, Drinković i dr.), zatim Lorkovićeva grupa i Stjepan Radić, bit će potkraj stu-

⁷⁵ B. Krizman, Hrvatska . . . , 336—337.

⁷⁶ Dr. J. Smolaka u svojim »Zapisima« kaže da je ujedinjenje požurivao naročito admiral Andrews, komandant savezničkih trupa u Splitu, gdje se ponašao kao suveren. (»Zapisi dra Josipa Smolake«, Zagreb 1972., 72—73.)

denog uglavnom slomljen, što zaslugom samog Pribičevića što prijetnjama Beograda ili ultimatumom Privremene vlade Dalmacije (Smodlaka) — da će se Dalmacija sama ujediniti ako to ne učini Narodno vijeće.⁷⁷ Uzalud je Stjepan Radić upozoravao članove Središnjeg odbora da se ne ponašaju kao »guske u magli«. Pritisak na federaliste i republikance pojačavan je iz dana u dan. Dalmatinskoj grupi (Smodlaka — Krstelj) pridružili su se i Slovenci koji navodno »nisu imali tradiciju političke samostalnosti pa nisu strahovali, kao Hrvati, da u novoj državi izgube suverenost«.⁷⁸ Njihova je podrška zapravo bila presudna za odlazak u Beograd.

Paradoksalno je, ali je i raspoloženje Srba u Hrvatskoj, među kojima je nakon proboja Solunske fronte i raspada Austro-Ugarske zavladao »bunilo od radosti«,⁷⁹ zaprijetilo i samom Pribičeviću rušenjem njegove unitarističke ideologije. Taj psihološki čimbenik inklinacije »matici«, koji je među Srbima u Hrvatskoj stoljećima bio potiskivan, a sada izbio eruptivnom snagom, najplastičnije je izrazio Krleža u svom »Razgovoru sa sjenom Frana Supila«: »Strahujući od gotovo opsjednute pomisli na pokatoličevanje, pravoslavna narodna svijest stala se sve više udaljavati od vlastite političke banovinske pripadnosti tako, da se na svom vlastitom domu i na svojoj vlastitoj zemlji počela smatrati 'narodnom manjinom', okruženom nevjerničkim latinskim mašama, koje trajno prijete njenoj moralnoj egzistenciji. Izolovane i razdraživane mnogobrojnim sredstvima kratkovidne političke propagande, te su se mase jednog dana našle narkotizirane rojalističkim, dinastičarskim romantizmom, u obliku dekorativnih parola srpske Vjere i Krune kao jedinih nacionalno-religioznih utjeha na ovome svijetu.«

Raspoloženje Srba »prečana« za sjedinjenje sa Srbijom bilo je glavni argument srpske vlade za pritisak na Narodno vijeće. Bio je to ultimatum: ili monarhija pod dinastijom Karadorđevića — ili svatko može ići svojim putem: »Srbi sa Srbima, a Hrvati i Slovenci sa Hrvatima i Slovencima«.⁸⁰ A to je značilo i slom Pribičevićeve ideologije jugoslavenskog unitarizma i njegova zamjena srbijanskim.⁸¹ Otuda tolika Pribičevićeva žurba da se ode u Beograd (odbijanje Pavelićeva zahtjeva da se čeka Trumbićev povratak) i napokon njegovo prihvaćanje kompromisne formulacije poznatih »Naputaka« i s federalističkim pretenzijama — koje su već u prethodnim razgovorima sa srpskom vladom uoči ujedinjenja gotovo u cijelosti odbačene.

No, Pribičević je u tim trenucima vjerovao da je ideologija jugoslavenskog unitarizma samim činom ujedinjenja konačno inkorporirana u novoj

⁷⁷ J. Smodlaka, Zapisi, 75.

⁷⁸ Janko Prunk, Slovensko-hrvatski odnosi 1914.—1918. i jugoslavensko ujedinjenje, Zbornik stvaranje jugoslovenske države 1918., Beograd 1983.

⁷⁹ S. Pribičević, Diktatura, 144—145.

⁸⁰ D. Janković, B. Krizman, Građa o stvaranju jugoslavenske države, Beograd 1964., II, 647.

⁸¹ S. Kosanović, Predgovor cit. knjizi S. Pribičevića »Diktatura kralja Aleksandra«, XXI.

državnoj zajednici — Kraljevstvu SHS — iako je de facto postala goli surogat za Pašićevu ideju stvaranja Velike Srbije. A to je, može se reći, i početak njezina sloma.

Prateći isključivo samog Pribičevića kao ideologa jugoslavenskog unitarizma kroz dva desetljeća njegova kretanja po političkoj pozornici Hrvatske, s posebnim osvrtom na 1918. godinu, iz ovog bi se rada mogao izvući i pogrešan zaključak da je on glavni »krivac« za stvaranje državne zajednice jugoslavenskih naroda. Utjecaje međunarodnih čimbenika kao i dokazano nelegitiman put njezina stvaranja (koji je Krleža nazvao »okupacijom«, a Čulinović »oktrojem«) ovdje nije potrebno ponovo isticati. No, činjenica da su se u toj državnoj zajednici našli narodi koji su — prema Krfskoj deklaraciji — u samoj Austro-Ugarskoj bili podijeljeni »na jedanaest pokrajinskih uprava i trinaest zakonodavstava«⁸² — različitih nacionalnih svijesti, različitih zajednica kulture, različitih društava, različite tradicije, konfesija i vrijednosnih kriterija, i da je već sama ekonomska struktura zemalja koje su se ujedinile negirala i unitarističku političku strukturu, koja je ipak prihvaćena (i po čemu smo postali »jedinствен primer zajedništva u svetskoj modernoj istoriji«⁸³) — ne govori toliko o Pribičevićevu »geniju« ili »krivnji« koliko o naivnosti i o političkom neiskustvu u utopijskoj želji da se osigura slobodan nacionalni razvoj onih koji su ga slijedili. Tek 14 godina poslije ujedinjenja, osvrćući se na tadašnji bestseler »Pobuna masa« (koji je napisao poznati španjolski političar i filozof José Ortega y Gasset), Pribičević će rezignirano priznati da je ideja jugoslavenskog unitarizma utopija — jer nema »programa budućnosti«. Zajednička prošlost, zajednička »rasa«, jezik, sami po sebi nisu dovoljni da bi se stvorila jedna nacija. To je bio slučaj sa Španjalcima i narodima Centralne i Južne Amerike — pa i sa Srbima i Hrvatima. Kad su granice države obilježene bajonetama, »arhive, memoari, precizni, 'otadžbina' više ne služe ničemu«.⁸⁴

⁸² M. Paulova, Jugoslavenski odbor . . . , 343—345; F. Šišić, Dokumenti . . . , 96—99.

⁸³ M. Zečević, Nekoliko pitanja historiografiji o jugoslovenskom ujedinjenju, Stvaranje jugoslovenske države 1918., Beograd 1983.

⁸⁴ S. Pribičević, Diktatura . . . , 57—58.

SUMMARY

PRIBIĆEVIĆ'S UNITARISM AS THE BASIS OF THE POLITICAL ORGANIZATION OF THE SERB POPULATION IN CROATIA 1918—1921

This article represents an abbreviated introductory part of the monograph *Political Organization of the Serb Population in Croatia 1918—1929*. Presenting Svetozar Pribićević's political career until 1918, the author follows exclusively the motives and articulation of ideology of Yugoslav unitarism as a dominant orientation of the majority of the Serb population in Croatia between the wars. Endeavoring to remain more on the level of history than political developments, the author overlooked political parties and groupings, as well as their outstanding leaders, to concentrate on Pribićević's "credo" from 1897, which was used by the Serb politicians in Croatia as a surrogate for Pašić's ideal of creation of the Great Serbia. The same criteria led the author in evaluating the role of the Serb politicians around the "Glas SHS" (Voice of Serbs, Croats, and Slovenes) who though formally independent of the Croato-Serb Coalition, were in fact propagators of Pribićević's ideology. Although the article is based principally on the known historical material, the author approaches it with a fresh reinterpretation of this segment of Croatian history, critically evaluating stereotypes about "age-long desire" of the southern Slavs for unification and about the necessity of creating a state following Pribićević's model of 1918.